

AARHUS TEATER • STIKLINGEN

PREMIERE 15. JANUAR 1999

BILLED MAGERNE
EN REGAARD

AF PER OLOV ENQUIST

BILLEDMAGERNE

Af Per Olov Enquist

Iscenesættelse ... Søren Iversen
Scenografi ... Birgitte Mellentin
Oversættelse ... Frederik Dessau
Lysdesign ... Niels Emil Larsen

Selma Lagerlöf ... Merete Voldstedlund
Tora Teje ... Marina Bouras
Viktor Sjöström ... Lars Høy
Julius Jaenzon ... Bue Wandahl

Premiere 15. januar 1999 Aarhus Teater · Stiklingen
Forestillingens varighed: ca. 2 timer 20 minutter inkl. pause

Sponsorer for Aarhus Teater

Martin

MORGENAVISEN
Jyllands-Posten

Nykredit

Aarhus Teater er
støttet af Århus Amt

- Forestillingsleder: Trine Tue
  - Suffli: Birgitte Hansen
  - Instruktørassistent: Thomas Guldberg Madsen
- Lydteknik: Andreas A. Carlsen
  - Afvikling lys/lyd: Bo Høgh Jensen/Jens Holm
  - Snedkersal: Kai Johansen
- Teatermaler: Anne-Marie Kjær
- Kostumiere: Hanne Gissel, Mehmet Hilmi
  - Kostumeassistent: Viggo Eriksen
  - Frisør: Britta Høxbro
- Rekvisitører: Viggo Bay, Steen Jonassen
  - Urpremiere: Dramaten, Stockholm, februar 1998
  - Teaterforlag: Nordiska Strakosch Teaterförlaget ApS
- Teknisk chef: Jens Ravn
- Dekorationschef: Jørn Walsøe
- Teatersekretær og Markedsføringschef: Leif Due
- Teaterchef: Palle Jul Jørgensen
- Programredaktion: Jørgen Heiner, Agnete Krogh og Leif Due
- Foto fra afsluttende prøver: Jan Jul
- Plakat & program lay-out: Smidstrup Grafisk Bureau
- Tryk: C.C. Print 92 ApS

Julius Jaenzon & Tora Teje

Digtning er ikke historieskrivning

Forskellen mellem historikeren og digteren beror ikke på, at den ene skriver prosa, den anden vers; thi man kan godt sætte Herodots værk på vers, men en form for historie ville det under alle omstændigheder være. Forskellen består derimod i, at den ene fortæller, hvad der er sket, den anden, hvad der kunne tænkes at ske. Derfor er også digtning mere filosofisk og mere ophøjet end historieskrivning; thi digtning drejer sig mere om det almengyldige, historieskrivning om enkelttilfælde. *Aristoteles "Om Digtekunsten"*

Selma Lagerlöf

Hvad et historisk skuespil i hvert fald ikke tilsigter at give – det er historie ... At være digter er at tro på inspirationen og hvad den siger en ... digteren må tro på sit kald uden at skele. Intet over og intet ved siden af inspirationen. Jeg gentager: historiske oplysninger skal man ikke hente i teatret, men kunst og selvstændigt liv. *Kaj Munk (citater fra forordet til "Egelykke")*

Livet og kunsten

Af Frederik Dessau

“Det gør lidt ondt at skabe et kunstværk”, siger digteren Selma Lagerlöf til skuespilleren Tora Teje i Per Olov Enquists skuespil om vilkårene for kunst og for kærlighed – et gennemgående tema hos den svenske forfatter, som holder af at bruge sin dramatiske fantasi med afsæt i kunstneriske personligheder fra det virkelige liv. Det skal man ikke lade sig vildlede af, for det er sin egen vision af dem, han viser os og digter en fortælling ind i. Det er den han holder op foran os som et spejl, hvor vi kan genfinde noget af os selv – og formentlig også noget af forfatteren. I de fleste kunstværker kan man se et fikserbillede af kunstneren.

Hvad er det der gør et kunstværk tiltrækkende? Det er der selvfølgelig mere end én forklaring på. Gælder det dramaet og digtekunsten er det, foruden den gode historie, fortællingen og glæden ved sproget og poesiens skønhed, også spændingen og det overraskende og uventede. Og samtidig er det glæden ved det genkendelige, dét man kan identificere sig med. Hos de bedste kunstnere kan man endda opleve det helt ekstraordinære at nikke genkendende til dét man ikke har oplevet før. At genopleve noget hidtil uset og uhørt er ikke så selvmotsigende som det lyder, det er vel, når det kommer til stykket, en kerne i al kunst, at den kan give os noget vi har følt og tænkt og drømt og længtes efter og vidst i forvejen – uden at vide det.

Hvad er det der gør mennesker skabende, og hvad

er forudsætningerne for stor kunst? Fantasiens historie kan fortælle os at skabende evner til alle tider har udfoldet sig under vilkår og omstændigheder der ikke stod i noget umiddelbart begribeligt forhold til resultaterne af dem. Der er tilsyneladende ikke nogen sammenhæng mellem livsvilkår og kreativitet, billedmagere af alle slags har levet velordnede og trivielle liv, og samtidig har de skabt grænseoverskridende kunst. Andre har gjort det samme på vanvidets rand, forsumpet af alkohol og stofmisbrug eller forpint af frostskafer i sjælen. Alt er muligt, fantasien blomstrer som den vil og når det passer den.

Det skabende øjeblik lader sig heller ikke registrere, og de kunstnere der har udtalt sig om det, har enten fortabt sig i selvhøjtidelighed og metafysisk tågesnak, eller de har talt underfundigt udenom som maleren Georges Braque: “Når jeg begynder på et billede, har jeg en fornemmelse af at det befinder sig på den anden side, det er bare dækket af hvidt støv, lærredet, og jeg behøver kun at støve det af. Jeg har en lille børste til at få det blå frem, en anden til det grønne eller gule, det er mine pensler. Når alt er støvet af, er billedet færdigt.”

Per Olov Enquist omgås frit med kunstneriske koryfæer som Strindberg, H.C. Andersen, Johanne Luise Heiberg – og nu her sit hjemlands nationalmonument Selma Lagerlöf, som han sætter på scenen sammen med en ung og lovende kvindelig skuespiller, en stor filminstruktør og hans fotograf. Det er ikke deres biografiske historie han

fortæller os, men historien om et opdigtet møde som kunne have fundet sted – det samme udgangspunkt som i *Tribadernes Nat* og *Fra Regn-ormenes Liv*, hvor forfatteren med sin sikre sans for scenens krav til den dramatiske situation konfronterer stridbare og hudløse personligheder i en lidenskabelig afdækning af deres smertepunkter.

Teater er hverken litteraturformidling eller historieundervisning, kunsten bestemmer selv sine regler og har sine egne love – “på en ubetydelig virkelighedsgrund folder fantasien sig ud og væver nye mønstre, en blanding af minder, oplevelser, frie påfund, urimeligheder og improvisationer”, som Strindberg minder om i sin fortale til *Et Drømmespil*. Hvad vi, letsindigt, opfatter som den biografiske sandhed om en kunstner har ingen kunstnerisk sandhedsværdi – og allermindst på teatret, hvis sande udtryksmidler er forstilling, maskering og forklædning.

Store kunstnere rangerer i dag blandt moderne mytefigurer sammen med sports- og pengefolk, kronede hoveder, modeskabere og politikere. Forholdet mellem digtning og sandhed synes at være præget af en umættelig nysgerrighed – man vil vide hvor meget virkelighed der er i fiktionen, og man gransker og forsker i kunstneres liv for at finde ud af hvorfor deres kunst er som den er. Sæt nu det er i deres kunst man får de bedste forklaringer på hvorfor deres liv blev som det blev? “Man skriver jo ikke som man ved det er,” siger P.O. Enquists Selma, “men som man vil have det skal være”.

Uden indre liv gives der ingen ydre verden, uden fantasi ingen realitet.
Franz Werfel (citat fra "Kunstens Kald")

At kunne blive grebet er at have anlæg for kunst: for at være kunstner må man gribe, fastholde, tvinge oplevelse til erindring, mindet til udtryk, materialet til form. Følelserne er ikke alt for en kunstner, han må forstå sit håndværk og nyde det, kende alle regler og kunstgreb, former og vedtægter, som kan tæmme den genstridige natur og underordne den kunstens lov ... ikke den som sønderripes af dyret, men som tæmmer det, er kunstner. Kunsten behøver spænding og dialektisk modsætningsfylde for ikke kun at være en oversvømmelse af oplevet virkelighed, men tillige en konstruktion at det som er blevet form gennem afstand og leg ved hjælp af tæmning.

Ernst Fischer (citater fra "Kunstens Nødvendighed")

Selma Lagerlöf

Den svenske forfatter Selma Lagerlöf (1858-1940) blev gennem sine mange bøger en af Sveriges folkekæreste forfattere, og tillige en af de få i litteraturens historie, som blev verdensberømt i egen levetid. I 1909 modtog hun – som den første kvinde – Nobelprisen i litteratur. Flere af hendes værker er med jævne mellemrum dukket op på filmræddet, både i Sverige og udenlands. Under den svenske films storhedstid i 1920'erne var hun den mest filmede forfatter i Sverige, bl.a. med *Køresvenden* fra 1912, skrevet på bestilling for Nationalföreningen mod Tuberkulose. De største filmfortolkere af hendes romaner var Victor Sjöström og Mauritz Stiller.

Selma Lagerlöf var en fortællerbegavelse. Hendes digtning tager udgangspunkt i virkelighedens verden og historiens hændelser, men forvandler dem til evigtgyldige myter om lidenskabens og kærlighedens veje, menneskets afgørende valg og det nødvendige offer, den enkelte må bringe, for at verden skal forandre sig til det bedre. Til dette kommer hendes talent for at fremstille det mystiske og ukendte i den virkelighed hun skildrer. Hun tilhører vore mest læste forfattere og hendes bøger er oversat til de fleste sprog. Selma Lagerlöfs forfatterskab rummer desuden både kønspolitiske essays og erindringer.

Mens hun var lærer i Landskrona, skrev hun i 1891 *Gösta Berlings Saga* – som blev hendes sensationelle debut. I de følgende år blomstrer forfatterskabet med en uset rigdom og alsidighed. En særstatus i forfatterskabet har også børnebogen, der mere end nogen anden er blevet identisk med Selma Lagerlöf: *Niels Holgersens Vidunderlige Rejse gennem Sverige*. En rejse til Palæstina gav materiale til hendes første store episke værk, *Jerusalem I-II* (1901-02), som i 1996 blev filmatiseret af Bille August.

Selma Lagerlöf købte sit elskede barndomshjem Mårbacka tilbage – som familien havde mistet ved faderens død – og med ombygningen i begyndelsen af 1920'erne bekræftede hun sin status som Sveriges digterdronning. Mårbacka forvaltes i dag af Mårbackastiftelsen og vises frem for offentligheden.

Det er karakteristisk, at Selma Lagerlöf skulle helt frem til sit femoghalvfjersindstyvende år og tilblivelsen af *Dagbog*, før hun turde være så ubeskeden at bruge jeg-formen og kalde sin digtnings heltinde ved sit eget navn: Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf. Sveriges "Sagatant" er en af 1900-tallets store storytellers.

Tora Teje

Tora Teje (oprindelig Johansson) født 17. januar 1893 i Stockholm. Hun har vundet ry som svensk teaters store tragedienne. Med lidelsesfuld kraft har hun tolket de store klassiske kvinderoller; Medea, Lady Macbeth, Lysistrata og Fædra, men også kvinderoller som Oscars Wildes Salome. Hun har spillet Indras datter i Strindbergs *Et Drømmespil* og Alice i *Dødsdansen*. I det klassiske drama nåede Tora Tejes inspirerende og hensynsløst menneskelige fremstilling ofte tragisk storhed.

Tora Johansson, den fattige pige fra arbejderkvarteret på Söder, kom ind på Dramatens elevskole på dispensation – hun var nemlig for ung, bare 15 år – men hun gik direkte gennem skolen, fik engagement og ændrede sit navn til Tora Teje. Efter to år på Dramaten besluttede hun at udvikle sit talent på Svenska Teatern, hvor hun hurtigt – med sin mørke skønhed og sit intensive spil – blev Pauline Brunius' rival i de store roller. Det var Tora Teje som kom til at spille Strindbergs *Svanevit*, det var Tora Teje som var Lisa i Strindbergs *Lykke-Pers Rejse*, hun var Käthie i *Alt-Heidelberg* og det var hende der som den lidelsesfulde Salome, blev samtaleemne i hele Stockholm. Efter 10 år vendte Tora Teje i 1923 tilbage til Dramaten, hvor hun forblev frem til 1962.

Tora Teje var en af de første teaterskuespillerinder, der brød igennem som filmdiva i 1920'erne. Hun døde 30. april 1970, 87 år gammel.

Victor Sjöström

Victor Sjöström 1879-1960 – eller Victor Seastrom som han senere blev kaldt i den engelsktalende del af verden – blev en af Sveriges mest kendte filminstruktører. Sammen med Mauritz Stiller skabte han svensk film verdensry omkring 1. Verdenskrig. Som erfaren teatermand blev han i 1912 tilbudt sin første filmkontrakt af Svenska Bio – det senere Svensk Filmindustri. Her lavede han over 30 film på fem år og brillerede allerede i 1913 med *Giv os i Dag*, der vakte opsigt med sin kritiske socialrealisme. Hans store gennembrud kom i 1917 med filmatiseringen af Henrik Ibsens *Terje Vigen*, efterfulgt af islandsdramaet *Bjerg-Ejvind og hans Hustru* og Selma Lagerlöfs *Køresvenden* (1920), som regnes for hans mesterværk. Hans film karakteriseres ved den stærke dragning af den nordiske natur. Det billedsprog han anvendte egnede sig godt til den storslåede og mystiske kraft som naturen i Norden formidler.

Disse litterært og nationalt bevidste film blev, sammen med Stillers, forbundet med en alvorspræget, "svensk stil", præget af teknisk sofistikering og naturmetaforisk billedkraft. Sjöström blev en foregangsmand og han instruerede 45 film frem til 1922. Han spillede desuden med i 25 film af hvilke 15 var med ham selv som instruktør. Succesen førte ham i 1923 til Hollywood, hvor han som Seastrom bl.a. instruerede cirkusmelodramaet *Han som får Lussinger* og den storslåede *Stormen*. Kunstnerisk overvandt han ikke lydfilmens gennembrud, og i 1930 vendte han tilbage til Sverige for stort set at hellige sig sit talent som karakterskuespiller. Som sådan havde han fra starten bidraget til egne og andres film bl.a. i *Køresvenden*, og titelrollen i Selma Lagerlöfs *Kejseren af Portugalien* (1944) og med den store hovedrolle som den ældre professor i Bergmans *Ved vejs Ende* (1957) blev der sørget for en værdig sortie.

Victor Sjöström døde 3. januar 1960 i Stockholm, 81 år gammel.

Julius Jaenzon

Julius Jaenzon (1885-1961) var som fotograf en af den svenske stumfilms hovedkræfter. Han flyttede fra Sverige, hvor han havde været elev hos fotograf Olga Rinman og James Bourne, og startede sin filmfotografiske karriere i Oslo – dengang Kristiania – hos Norsk Kinematograf. Senere vendte han tilbage til Sverige og Svenska Bio. Han arbejdede oftest under pseudonymet J. Julius og var en af de vigtigste kreative personligheder under den svenske stumfilms storhedstid i 1920'erne. Han stod for kameraarbejdet i flere af Victor Sjöströms og Mauritz Stillers klassiske værker – heriblandt *Køresvenden*, *Gösta Berlings Saga*, *Ingemarssønnerne* og *Hr. Arnes Penge*. Han formåede at kombinere teknisk virtuositet med fornemmelse for den kunstneriske helheds krav. Hans virksomhed strækker sig fra filmens barndom til slutningen af 1940'erne – med fotografering af næsten hundrede film – og indbefatter også instruktørarbejde. Når det gjaldt tekniske ressourcer, havde Jaenzon ofte et ord at skulle have sagt. Han havde det første transportable kamera i verden og han anvendte dobbelteksponering langt inden der fandtes apparatur for det i filmlaboratorierne.

BILLEDMAGERNE

Søren Iversen, instruktør

er uddannet instruktør på Statens Teaterskole i 1971 og startede med at instruere på mindre teatre som Turnus Teatret, hvor han arbejdede fem-seks år samtidig med, at han underviste på Statens Teaterskole. Det var også i den periode han skabte mange af sine forestillinger ud fra improvisationer. Hans forestilling *Når Ballet er Forbi* fra 1971 blev en af sæsonens mest bemærkede. Foruden teater har han instrueret både radio- og tv-dramatik.

Søren Iversens navn er slået fast som en markant instruktør af samtidens udenlandske og danske dramatik, og han er tildelt Teaterprisen Jeppe (1983), Karen Marie Thorsens Legat (1995) og i 1997 modtog han et arbejdslegat fra Statens Kunstfond.

Søren Iversen har været leder af instruktør- og scenografilinien på Statens Teaterskole (1983-85) og kunstnerisk leder af Husets Teater i København siden 1992.

Birgitte Mellentin, scenograf

Skønt Birgitte Mellentin har skabt et utal af scenografier på landets teaterscener siden 1987, er det første gang hun gæster Aarhus Teater. Birgitte er uddannet fra Kunsthåndværkerskolen – tekstilformgivning – i 1972 og fra scenografuddannelsen på Statens Teaterskole i 1987.

Siden er det blevet til mange opgaver:

De Forkerte, Det Kgl. Teater
Den ømme Mor, Det Kgl. Teater
Kjartan og Gudrun, Det Kgl. Teater
Hjertestop, Det Kgl. Teater
Prinsen af Homburg, Det Kgl. Teater
Det kvindelige Selskab, Det Kgl. Teater
Kærlighed uden Strømper, Aveny Teatret
Entertaineren, Aveny Teatret
Den gamle Dame besøger Byen, Aveny Teatret
Mågen, Dr. Dantes Aveny

Scenesættelser bl.a.:

Stor og Lille, Odense Teater (1983)
Parken, Aveny-Teatret (1986)
Dæmoner, Aveny-Teatret (1987)
Romersholm, Det Kgl. Teater (1988)
Tilbage til Ørkenen, Aalborg Teater (1989)
Stor Ståhej for Ingenting, Aarhus Teater (1989)
Miraklernes Tid, Det Kgl. Teater (1990)
Stormen, Aveny-Teatret (1990)
Tiden og Værelset, Aarhus Teater (1991)
Den første Verden, Rialto Teatret (1991)
Blodbryllop, Det Kgl. Teater (1992)
Syv Døre, Husets Teater (1992)
Fernando Krapp, Husets Teater (1993)
Gensynets Trilogi, Aarhus Teater (1994)
Syg Ungdom, Aarhus Teater (1994)
Helligtrekongers Aften, Det Kgl. Teater (1996)
At være eller ikke være, Aarhus Teater (1996)
Aske til Aske – Støv til Støv, Husets Teater (1998)

Dr. Dantes elektroniske Komædie, Dr. Dantes Aveny
Hva'så med Etna, Dr. Dantes Aveny
Hamlet, Dr. Dantes Aveny
Gidslet, Odense Teater
Dansemus, Odense Teater
Et Drømmespil, Odense Teater
Helligtrekongers Aften, Odense Teater
Samfundets Støtter, Odense Teater
Døden og Pigen, Aalborg Teater
Victor, Aalborg Teater
Den ideelle Ægteemand, Aalborg Teater
En Hunds Hjerte, Mammuto Teatret
Heart Break Hotel, Turnus Teatret
Förväxlingar, Malmö Dramatiske Teater
Tvillingerne, Malmö Dramatiske Teater
Stjerner på Morgenhimlen, Stavanger, Norge
Samt film og tv bl.a. *Wikke og Rasmussen*;
Søren Kierkegaard Roadshow og *Det blir i Familien*

ET UDVALG AF SELMA LAGERLÖFS BØGER

Romaner og fortællinger

Gösta Berlings Saga (roman 1891, dansk udg. 1892)
Usynlige Lænker
(fortællinger 1894, dansk udg. samme år)
Antikristens Mirakler
(roman 1897, dansk udg. samme år)
En Herregårdshistorie
(roman 1899, dansk udg. samme år)
Dronninger i Kongshelle og andre Fortællinger
(1899, dansk udg. 1905)
Jerusalem I-II
(roman 1901-02, dansk udg. samme år)
Hr. Arnes Penge (roman 1903, dansk udg. 1904)
Kristuslegender (1904, dansk udg. samme år)
Lille Niels Holgersens vidunderlige Rejse gennem Sverige (børnebog 1906-07, dansk udg. 1906-08)
En Saga om en Saga og andre Sagaer
(1908 – om tilblivelsen af Gösta Berling)
Liljencronas Hjem
(roman 1911, dansk udg. samme år)
Køresvenden (roman 1912, dansk udg. samme år)
Kejseren af Portugalien
(roman 1914, dansk udg. samme år)
Trold og Mennesker I-II
(samlinger 1915 & 1922, dansk udg. samme år)
Bandlyst (roman 1918, dansk udg. samme år)
General Löwenskjölds Ring
(roman 1925, dansk udg. samme år)
Charlotte Löwenskjöld
(roman 1925, dansk udg. samme år)
Anna Svärd (roman 1928, dansk udg. samme år)

Erindringer

Mårbacka (1922, dansk udg. samme år)
Et Barns Erindringer (1930, dansk udg. samme år)
Dagbog (1932, dansk udg. samme år)

Dramatiseringer opført på danske scener

Husmandstøsen (1914, Aarhus Teater 1915)
Dunungen (1915, Aarhus Teater 1916 og 1942)
Hr. Arnes Penge (1923)
Ingmarsgaarden/Jerusalem I
(1926, Aarhus Teater 1926)
En Herregaardssaga (1930)
Gösta Berlings Saga
(1936 & 1973, Aarhus Teater 1992)
Kejseren af Portugalien (1938, Aarhus Teater 1938)
Køresvenden (Radioteatret 1960)

Selma Lagerlöf & Tora Teje

“Jeg står nu ligesom ved et Vendepunkt i Livet”
(Selma Lagerlöf, 1910)

Lidt om filmen *Køresvenden*

Selma Lagerlöfs kortroman fra 1912, *Køresvenden* – som handler om sjælens frigørelse og frelse – blev filmatiseret af Victor Sjöström i 1920. Det var den første svenske film, som blev indspillet i de helt moderne filmstudier i filmbyen Råsunda.

Victor Sjöström spillede selv hovedrollen, og fotografen Julius Jaenzons berømte dobbelteksponering, – da sjælen forlader kroppen – betragtes nu og dengang som et filmisk scoop. *Køresvenden* var den svenske filmindustrijs største projekt i perioden, og den står i dag – ikke blot som Sjöströms mesterværk, men som et af tidens og filmhistoriens absolutte mesterværker.

Carl Th. Dreyer udtalte i 1920, at Victor Sjöström grundlæggende forstod – “at den ægte spænding findes i godt dramatisk stof ... (og at han derfor) ... gav sig til at lede blandt litteraturens fornemste værker” – og en stor filmkunstner som Charlie Chaplin fandt, at *Køresvenden* var den smukkeste film, han nogensinde havde set.

Køresvenden blev et højdepunkt i svensk film ved premieren nytårsaften 1921 – og fik senere også en meget stor succes i danske biografer.

Selma Lagerlöf

Viktor Sjöström

Tora Teje

Julius Jaenzon

Mytens sandhed er en fortolkning af bestemte menneskelige forhold, fortalt med det formål at bibringe mytebrugeren styrke og livskraft i erkendelsen af sin situation som et led i en naturlig og social sammenhæng, og i erkendelsen af visse typiske handlingsmønstre som idealløsninger på universelle konflikter.

Nina Rosenstand (citater fra "Mytebegrebet", 1981)

